

Kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan komuniti Iban dalam program pembangunan di rumah panjang: Suatu pemerhatian awal

Kwok Chin Hoe¹, Haris Abd Wahab¹

¹Jabatan Pentadbiran dan Keadilan Sosial, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya, Kuala Lumpur

Correspondence: Kwok Chin Hoe (email: kwokchinhoe@yahoo.com)

Abstrak

Keterlibatan penduduk luar bandar dalam program pembangunan adalah elemen penting yang menyumbang kepada keberhasilan program yang diimplementasikan oleh agensi kerajaan. Walau bagaimanapun, kerelaan penduduk setempat untuk melibatkan diri dalam program pembangunan yang diadakan kerap kali terjejas akibat faktor persekitaran di tempat tinggal mereka sehingga menghambat mereka daripada mengambil bahagian dalam aktiviti-aktiviti pembangunan. Artikel ini menghujahkan bahawa persekitaran fizikal di sekitar kawasan petempatan penduduk luar bandar adalah elemen yang memberi kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan yang telah direncanakan oleh agensi pelaksana. Sehubungan dengan itu, objektif utama kajian ini ialah untuk meneliti kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan komuniti Iban dalam program pembangunan di rumah panjang. Pemerhatian awal menggunakan satu set borang soal selidik ini telah dijalankan di Daerah Song, Sarawak. Sampel kajian terdiri daripada 260 orang ketua isi rumah di rumah panjang yang dipilih menerusi tiga tahap prosedur persampelan rawak. Data yang dikumpulkan kemudiannya dianalisis menggunakan perisian *Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS) versi 16.0. Dapatan kajian menunjukkan bahawa kesemua komuniti Iban di rumah panjang yang terlibat dalam kajian ini sependapat yang keadaan persekitaran fizikal iaitu bentuk bumi dan lokaliti serta sungai di kawasan kajian telah memberi kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan yang diadakan di rumah panjang.

Katakunci: komuniti Iban, penglibatan, penyertaan komuniti, persekitaran fizikal, program pembangunan, rumah panjang

Development, environmental impact and local community participation in development programmes: A preliminary observation at the Iban longhouses

Abstract

Rural development programmes are certainly desirable but their meaningfulness has a lot to do with real participation of the targeted local community in them. The participation of this community is dependent, in turn, on its perception of the impact and consequences of the development projects which are purported to work to their benefit. This study takes a closer look at the Ibans' participation in development programmes around the longhouse to assess whether and to what extent this participation is influenced by the community's perception of the environmental impact and consequences of those programmes. A questionnaire survey was conducted involving randomly sampled 260 Iban household heads in the District of Song. Data gathered were then analysed using the *Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS) software version 16.0. The findings establish that all members of the Iban community surveyed at the longhouses share the opinion that development has seriously altered the

original pristine state of their physical environment, in particular, its landforms, localities and rivers, prompting them to re-consider the wisdom of their participation in existing development programmes around the longhouses.

Keywords: community participation, development programme, environmental impact, Iban community, longhouses, participant perception

Pengenalan

Keterlibatan penduduk luar bandar adalah salah satu elemen penting dalam merealisasikan wawasan pembangunan luar bandar. Keterlibatan itu juga merupakan penentu kepada kejayaan atau kegagalan program pembangunan luar bandar yang dilaksanakan. Artikel ini menghujahkan bahawa persekitaran fizikal di kawasan luar bandar diyakini memberi impak ke atas penyertaan masyarakat setempat dalam program pembangunan yang dilaksanakan oleh agensi kerajaan. Persekitaran fizikal yang dimaksudkan merujuk kepada pelbagai aspek. Mengikut Cohen dan Uphoff (1977), persekitaran fizikal meliputi aspek seperti keadaan semasa cuaca, hujan, kesuburan tanah, bekalan air, rupa bentuk muka bumi, corak tumbuh-tumbuhan, serangga dan haiwan perosak serta saiz populasi berbanding sumber tanah pertanian. Namun begitu, masih terdapat kelompangan yang besar dari segi penelitian terhadap kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan masyarakat dalam program pembangunan berbanding dengan penelitian ke atas kesan demografi dan sosioekonomi (Awortwi, 2012; Augustine & Paul, 2012; Anyoha, 2011), tanggapan terhadap program (Alhaji, Marof & Asnarulkhadi, 2012; Haris, 2007), pengetahuan tentang program (Haris, 2007; Bahaman, 1992), faktor sikap (Seyed Hamid, Sharifah & Nobaya, 2010; Asadi, Sharifzadeh & Sharifi, 2009; Shahroudi & Chizari, 2008; Vicente & Reis, 2008) dan faktor institusi pentadbiran (Cornwall, 2002; Samad, 2002; Gupte, 2004) ke atas keterlibatan masyarakat. Sedangkan kajian lepas jelas menunjukkan kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan masyarakat. Cohen dan Uphoff (1977) yang membanding antara kawasan bukit di Nepal dan kawasan tanah rata di Bangladesh mendapati faktor persekitaran fizikal, terutamanya hujan memberi kesan ke atas keterlibatan golongan petani dalam mesyuarat bersama persatuan pertanian. Ini kerana pada musim hujan, petani yang tinggal di kawasan rendah berhadapan dengan masalah perhubungan di mana jalan raya tidak dapat dilalui. Keadaan sedemikian telah menyukarkan golongan petani dari kawasan tanah rata untuk menghadiri diri dalam mesyuarat yang diadakan. Penemuan kajian mereka itu membayangkan bahawa faktor persekitaran fizikal merupakan antara faktor penting yang memberi kesan ke atas keterlibatan ahli komuniti setempat dalam aktiviti pembangunan. Oleh itu, kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan komuniti Iban di rumah panjang dalam program pembangunan yang diimplementasikan di tempat mereka. Persekitaran fizikal yang diteliti dalam kajian ini merangkumi tiga aspek utama iaitu reka bentuk muka bumi dan lokaliti rumah panjang, aras air sungai serta kekerapan hujan di kawasan kajian.

Metodologi kajian

Kajian berbentuk kuantitatif ini telah dijalankan di Daerah Song, Sarawak. Instrumen soal selidik telah digunakan untuk mengumpul maklumat kajian daripada 260 orang Ketua Isi Rumah (KIR) di rumah panjang tentang kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan yang dilaksanakan di rumah panjang. Sampel kajian ini, iaitu seramai 260 orang KIR di rumah panjang telah dipilih menerusi tiga tahap prosedur persampelan rawak mudah yang melibatkan pemilihan (i) kawasan rumah panjang, (ii) rumah panjang dan (iii) responden kajian. Responden yang terpilih kemudiannya telah memberi maklumat kajian dengan menjawab item-item yang terdapat dalam soal selidik mengikut skala Likert yang terdiri "Sangat Tidak Setuju", "Tidak Setuju", "Setuju" dan "Sangat Setuju". Seterusnya, data kajian yang terkumpul dianalisis menggunakan pengaturcaraan *Statistical Package of the Social Science* (SPSS versi 16.0). Statistik deskriptif digunakan untuk mengenal pasti kesan persekitaran

fizikal ke atas keterlibatan komuniti Iban dalam program pembangunan. Bagi mengukuhkan lagi data kuantitatif dalam kajian ini, temu bual tidak berstruktur juga telah dilakukan dengan beberapa orang KIR di rumah panjang yang terpilih. Menerusi temu bual tersebut gambaran yang lebih jelas berhubung dengan kesan persekitaran ke atas keterlibatan komuniti Iban dalam program pembangunan yang dilaksanakan di kawasan kajian dapat diperolehi.

Hasil kajian dan perbincangan

Kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan komuniti Iban

1. Reka bentuk muka bumi dan lokaliti rumah panjang

Dalam kajian ini, KIR yang terlibat telah disoal sama ada bentuk muka bumi dan lokaliti rumah panjang memberi kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan. Jadual 1 menunjukkan kesemua (100%) daripada 260 orang responden di rumah panjang bersetuju yang keadaan dan bentuk muka bumi serta lokaliti rumah panjang telah memberi kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan.

Jadual 1. Kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan masyarakat

Persekitaran fizikal	Kesan ke atas keterlibatan					
	SS		TS		Jumlah	
	Bil	%	Bil	%	Bil	%
1. Bentuk muka bumi dan lokaliti rumah panjang menyukarkan masyarakat untuk turut serta dalam program pembangunan	260	100.0	0	0.0	260	100.0
2. Aras air sungai menjejaskan pelaksanaan program pembangunan di rumah panjang.	260	100.0	0	0.0	260	100.0
3. Kekerapan hujan yang turun telah menjejaskan keterlibatan masyarakat rumah panjang dalam program pembangunan.	30	11.5	230	88.5	260	100.0

Nota: SS=Sangat Setuju TS=Tidak Setuju

Berdasarkan temu bual dengan responden, didapati bahawa bentuk muka bumi yang berbukit bukau menyukarkan mereka yang telah terpilih sebagai penerima bantuan Program Peningkatan Pendapatan (PPP) untuk menjalankan aktiviti pertanian (khususnya penanaman sayur-sayuran). Sedangkan aktiviti pertanian yang diusahakan memerlukan kawasan tanah rata. Selain itu, keadaan muka bumi tersebut juga memberi impak ke atas pelaksanaan program lain yang melibatkan projek pembinaan seperti Program Bantuan Rumah (PBR) dan Program Taman Asuhan Kanak-kanak (TASKA) yang turut melibatkan penggunaan kawasan tanah rata yang luas. Dari segi lokalitinya pula, ada rumah panjang yang didirikan berhampiran dengan kawasan pekan atau pusat pentadbiran daerah. Terdapat juga rumah panjang komuniti Iban di daerah ini yang terletak jauh di kawasan pedalaman. Bagi penduduk yang rumah panjangnya terletak berhampiran dengan kawasan pekan Song, mereka memiliki akses ke atas kemudahan infrastruktur seperti jalan raya, bekalan elektrik dan kemudahan telekomunikasi yang disediakan oleh agensi kerajaan. Kebolehcapaian kemudahan tersebut telah memudahkan tugas penduduk rumah panjang dan mempercepatkan lagi proses pelaksanaan program pembangunan yang diterima oleh mereka. Ini kemudiannya dapat memotivasikan serta menyokong secara positif keterlibatan anggota masyarakat di rumah panjang dalam menjayakan program pembangunan yang dilaksanakan di tempat mereka. Sebaliknya, bagi penduduk yang lokaliti rumah panjangnya terletak jauh dari kawasan pekan atau bandar,

mereka adalah antara golongan yang paling sukar untuk mendapatkan akses ke atas kemudahan infrastruktur. Ini secara tidak langsung telah menjejaskan peluang mereka menyertai program pembangunan yang diusahakan oleh agensi kerajaan tempatan.

2. Aras air sungai

Sebahagian besar daripada kawasan di tempat kajian ini dijalankan, iaitu Daerah Song adalah dataran tanah berbukit bukau yang masih diliputi hutan primer. Keadaan dataran yang berbukit bukau telah menyukarkan usaha untuk membangunkan kawasan di daerah ini khususnya dari segi penyediaan kemudahan jalan raya. Jalan darat yang boleh menghubungkan Daerah Song dengan daerah atau bahagian lain di Negeri Sarawak belum lagi dibina. Semasa kajian ini dijalankan, Bahagian Kapit merupakan satu-satunya bahagian pentadbiran di negeri Sarawak yang hanya boleh dihubungi dari kawasan luar melalui jalan air dan udara. Daerah Song ini yang secara pentadbiran terletak dalam Bahagian Kapit boleh dihubungi menerusi jalan air (Sungai Rejang) dengan menggunakan perkhidmatan bot ekspres yang kerap kali berulang-alik dari Bandar Sibu ke Bandar Kapit. Perjalanan menggunakan pengangkutan air dari Bandar Sibu ke Pekan Song mengambil masa selama dua jam. Manakala perjalanan dari Pekan Song menuju ke Bandar Kapit pula mengambil masa selama satu jam. Daerah Song ini direntangi oleh Sungai Rejang yang merupakan sungai utama dan terpanjang di Malaysia, dan cabang sungai seperti Batang Katibas (Sungai utama), Sungai Song, Sungai Iran, Sungai Manap, Sungai Lajan dan Sungai Lijau (Profil Daerah Song, 2009). Sungai-sungai ini menjadi jalan pengangkutan utama kepada penduduk rumah panjang di Daerah Song dan menjadi saluran penghubung utama kepada penduduk di rumah panjang dengan dunia luar.

Merujuk Jadual 1, didapati kesemua (100.0%) KIR di rumah panjang menyatakan aras air sungai menjadi antara elemen yang menjejaskan keterlibatan mereka dalam aktiviti pembangunan di rumah panjang. Aras air sungai dilihat oleh penduduk rumah panjang sebagai elemen yang boleh memberi kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan. Ini kerana, aras air sungai yang rendah (tohor) menimbulkan pelbagai masalah dari segi perhubungan dan pengangkutan kepada mereka. Contohnya dalam pelaksanaan Program Bantuan Rumah (PBR), penduduk rumah panjang perlu mengangkut bahan binaan rumah panjang dari Pekan Song ke rumah panjang melalui jalan sungai. Keadaan bertambah sulit kepada penduduk yang rumah panjang mereka terletak jauh di kawasan pedalaman. Terdapat sebahagian rumah panjang yang terletak jauh di pedalaman sehingga perlu mengambil masa satu hari perjalanan (menggunakan jalan air) dari Pekan Song untuk sampai. Semasa aras air sungai cetek khususnya pada musim kemarau, aktiviti pemunggahan bahan binaan yang diperlukan dalam pelaksanaan projek tidak dapat dijalankan. Oleh itu, penduduk rumah panjang berkenaan perlu menunggu sehingga aras air sungai naik semula untuk membolehkan mereka membawa bahan binaan ke rumah panjang. Akibatnya, proses pelaksanaan PBR di kawasan rumah panjang tertentu menjadi lambat.

Selain itu, tidak semua penduduk di rumah panjang mempunyai kemudahan perahu. Keadaan sedemikian menimbulkan masalah kepada penduduk rumah panjang tersebut. Mereka terpaksa membayar sewa untuk mendapatkan khidmat pengangkutan bagi memunggah bahan binaan dari kawasan pekan ke rumah panjang sehingga menyebabkan mereka menanggung kos pengangkutan yang amat tinggi. Penduduk rumah panjang yang terlibat juga terpaksa menanggung kos yang melebihi manfaat yang boleh mereka terima daripada program berkenaan. Pergantungan penduduk di rumah panjang kepada pengangkutan air (sungai) itu juga telah menghadkan pergerakan mereka sehingga boleh menjejaskan keterlibatan mereka dalam segala urusan dan tugas harian berkait dengan aktiviti pembangunan di rumah panjang seperti mendapatkan perkhidmatan daripada agensi atau jabatan kerajaan, menjual hasil pertanian dan ternakan serta menghadiri perjumpaan atau mesyuarat berkait dengan perbincangan program pembangunan.

3. Kekekapan hujan

Selain kesan bentuk bumi dan lokaliti rumah panjang serta aras air sungai ke atas keterlibatan masyarakat di rumah panjang, kajian ini juga berusaha untuk mengenal pasti sama ada kekekapan hujan yang turun di kawasan kajian memberikan impak terhadap penyertaan penduduk rumah panjang dalam program pembangunan. Secara keseluruhannya, penemuan kajian menunjukkan sebilangan besar (88.5%) KIR menyatakan kekekapan hujan yang turun bukanlah elemen utama yang menjejaskan keterlibatan mereka dalam program pembangunan di rumah panjang (Jadual 1). Hanya 11.5 peratus (tiga puluh orang) yang setuju bahawa kekekapan hujan membawa kesan ke atas keterlibatan mereka dalam program pembangunan. Berdasarkan temu bual yang dijalankan, didapati KIR di rumah panjang yang lebih kerap terjejas akibat faktor hujan adalah terdiri daripada mereka yang terlibat dengan program pertanian di bawah bantuan Program Peningkatan Pendapatan (PPP). Bagi mereka yang terlibat dalam aktiviti pertanian, musim hujan dan musim kemarau dilihat sebagai salah satu masalah yang akan menjejaskan hasil tanaman mereka. Kekekapan hujan yang turun juga berkemungkinan akan menyebabkan kawasan pertanian yang rendah dinaiki air sungai dan seterusnya menjejaskan hasil tuaian. Musim kemarau pula boleh merosakkan tanaman yang diusahakan oleh peserta program PPP. Sebaliknya, pelaksanaan program pembangunan yang lain di bawah Program Pembangunan Minda Insan (PPMI), Program Kecemerlangan Pendidikan (PKP), Program Latihan Kemahiran dan Kerjaya (PLKK), Amanah Saham Bumiputera (ASB Sejahtera), Program Bantuan Rumah (PBR), Program Makanan Tambahan Seimbang (PMTS) dan Program Pembangunan Masyarakat Setempat (PPMS) tidak terjejas akibat daripada faktor hujan. Oleh itu, keterlibatan masyarakat di rumah panjang dalam program tersebut (PPMI, PKP, PLKK, ASB Sejahtera, PBR, PMTS dan PPMS) tidak dipengaruhi oleh kekekapan hujan yang turun di kawasan rumah panjang mereka.

Kesimpulan

Secara keseluruhannya, penemuan kajian ini menunjukkan bahawa faktor persekitaran fizikal, iaitu bentuk muka bumi dan lokaliti rumah panjang serta aras air sungai memberikan kesan langsung ke atas keterlibatan komuniti Iban dalam program pembangunan di rumah panjang. Penemuan ini menggambarkan bahawa bentuk muka bumi yang berbukit-bukau, tidak rata, lokaliti rumah panjang yang terletak jauh daripada kawasan pekan atau pusat bandar serta aras air sungai yang tidak menentu adalah antara halangan yang membatasi keterlibatan penduduk rumah panjang daripada mengambil bahagian dalam program pembangunan di tempat mereka. Sungguhpun terdapat pelbagai inisiatif pembangunan yang diusahakan oleh agensi kerajaan bagi membangunkan komuniti Iban di rumah panjang, namun keadaan bentuk muka bumi, lokaliti rumah panjang dan aras air sungai di sekitar kawasan rumah panjang tidak memungkinkan mereka daripada turut serta dalam program yang diadakan. Ini sudah semestinya akan menjejaskan kadar manfaat yang sepatutnya mereka peroleh daripada program pembangunan yang dilaksanakan di tempat mereka. Oleh itu, usaha pembangunan yang ingin dilaksanakan oleh agensi kerajaan di peringkat luar bandar, khususnya yang melibatkan pembangunan di rumah panjang seharusnya memberikan perhatian yang lebih serius berkaitan dengan kesan persekitaran fizikal. Dapatan kajian ini diharapkan dapat memberi gambaran yang lebih jelas, tepat dan menyeluruh berkaitan dengan kesan persekitaran fizikal ke atas keterlibatan masyarakat Iban di rumah panjang dalam program pembangunan yang diadakan untuk mereka. Kajian ini mencadangkan bahawa perancang program harus bertindak balas terhadap permasalahan yang dihadapi oleh komuniti ini dengan membentuk suatu rangka dasar serta program yang lebih sesuai dengan persekitaran fizikal di tempat tinggal mereka dalam usaha untuk menggalakkan penglibatan secara aktif dalam kalangan masyarakat Iban di rumah panjang dalam setiap program pembangunan yang direncanakan untuk mereka. Dengan itu, agensi pelaksana dapat memaksimumkan keterlibatan komuniti Iban menerusi pelbagai usaha pembangunan yang lebih terancang.

Rujukan

- Alhaji Abdu Geidam, Marof Redzuan, Asnarulkhadi Abu Samah (2012) Assessment of participation in afforestation programme and relationship to empowerment. *International Journal of Academic Reseach in Business and Socil Sciences* 2 (8), 310-315.
- Anyoha NO (2011) Factors influencing rural women's participation in development programmes in Rivers State Nigeria: Key for social exclusion elimination. *Journal of Community Mobilization and Sustainable Development* 6 (1), 31-36.
- Asadi A, Sharifzadeh AGH, Sharifi M (2009) Investigating patterns of people participation in development process of Mangrove Forest in south of Iran. *Iranian Journal of Natural Resources* 61 (4), 849-865.
- Augustine OA, Paul I (2012). Socio-economic factors influencing farmers' participation in community development organizations in Obubra Local Government Area (LGA) of Cross River State, Nigeria. *Canadian Social Science* 8 (1), 54-59.
- Awortwi N (2012) The riddle of community development: Factors influencing participation and management in twenty-nine African and Latin American communitie. *Community Development Journal*, 1-16.
- Bahaman Abu Samah (1992) *An assessment of former's participation in Integrated Agriculture Development Project in paninsular Malaysia*. (PhD dissertation). Iowa State University.
- Cohen J, Uphoff NT (1977) *Rural development participation: Concepts and measures for project design, implementation and evaluation*. Cornell University Ithaca, New York.
- Cornwall A (2002) *Beneficiary, consumer, citizen: Perspective on participation on poverty reduction*. Sida, Stockholm.
- Gupte M (2004) Participation in a gendered environment: The case of community forestry in India. *Human Ecology* 32 (3).
- Haris Abd. Wahab (2007) *Penglibatan masyarakat tani dalam pembangunan komuniti*. Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
- Pejabat Daerah Song (2009) *Profil Daerah Song*. (Tidak diterbitkan)
- Samad M (2002) *Participation of the rural poor in government and NGO programs*. Mowla Brothers, Dhaka.
- Seyed Hamid Mohammadi, SharifahNorazizan, Nobaya Ahmad (2010) Citizen's attitude toward's local government and citizen's participation in local government. *Journal of American Science* 6 (11), 575-583.
- Shahroudi AA, Chizari M (2008) Factors influencing farmer's attitude toward participation in water users association: A case study in Khorasan-e-Razavi Province, Iran. *Journal of Science and Technologic Agriculture and Natural Resources* 11 (42), 299-312.
- Vicente P, Reis E (2008) Factors influencing households' participation in recycling. *Waste Management and Research* 26 (2), 140-146.